

УДК 338.4.3:633.853

ДИНАМІКА ПЛОЩ ВИРОЩУВАННЯ РІПАКУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

*Ю. Дубневич, асистент
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. На сьогодні вирощування ріпаку є напрямом сільського господарства, який значною мірою може сприяти задоволенню потреби у паливних ресурсах. Крім того, ця культура є досить високорентабельною, тому її вирощування позитивно впливає на економіку господарств. Водночас насичення структури посівних площ ріпаком має свої межі, визначені агротехнічними та біологічними вимогами. До того ж на певному етапі можуть вступати між собою у протиріччя у потребах вирощування ріпаку на продовольчі потреби та на технічні потреби, зокрема для виробництва біопалива. Тому проблема полягає у визначенні можливих перспектив вирощування ріпаку за рахунок розширення його посівних площ таким чином, щоб ці процеси мали економічно виважений та екологічно і соціально безпечний характер, що відповідає суті концепції зрівноваженого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження світових тенденцій і можливостей розвитку ріпаківництва в Україні з метою виробництва біодизеля як одного зі шляхів вирішення енергетичної проблеми за рахунок сільського господарства на основі визначення та створення необхідних для цього умов займають помітне місце у публікаціях таких учених-економістів, як М. Волков, В. Волошко, М. Ільчук, Г. Калетник, М. Калінчик, В. Клименко, В. Коврига, М. Корчемний, М. Кошель, Л. Ксенко, А. Лоза, В. Марченко, І. Масло, В. Перебийніс, Г. Підлісецький, А. Редзюк, В. Руда, В. Сінько, М. Семена, В. Семенов, О. Суходоля, В. Федорейко, І. Франчук, М. Шихайлов, О. Шпичак, В. Щербань та ін. Однак деякі регіони країни та їх окремі території мають свою об'єктивну специфіку, яка певним чином впливає на формування динаміки параметрів розвитку галузі та всього підкомплексу, особливо такого чинника розвитку галузі, як посівні площі, що формує досить широке поле для продовження досліджень широкого спектра питань зазначеної проблеми, зокрема обґрунтування оптимізації розширення посівних площ під ріпаком.

Постановка завдання. Основним завданням статті є висвітлення результатів дослідження існуючої динаміки та можливих перспектив вирощування ріпаку у Львівській області за рахунок розширення його посівних площ так, щоб ці процеси мали економічно виважений та екологічно і соціально безпечний характер, що відповідає суті концепції зрівноваженого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Серед олійних культур за обсягами виробництва у світі ріпак поступається лише сої – з 471 млн т олійної сировини на соєві боби припадає 58%, на насіння ріпаку – 13%. Ріпак можна вирощувати на ґрунтах, на яких не ростиме жодна інша культура. Він невимогливий і досить простий в обробітку та догляді. Але це все-таки високотехнологічна культура, тому технологія його вирощування, хоча й відносно проста, повинна бути витримана, особливо щодо підготовки ґрунту. Як попередник ріпак також є цінною культурою, особливо для зернових, зокрема – для озимої пшениці. Ситуація з виробництвом і реалізацією ріпаку та продуктами його

переробки у світі останніми роками є відносно стабільною – динаміка площ та обсягів виробництва якщо й коливається, то досить у незначному діапазоні. Здорожчання енергоносіїв та продовольства вивело ріпак на провідні позиції серед сільськогосподарських культур, які слугують сировиною для виробництва біоенергетичних ресурсів і продуктів харчування. Ріпакова олія посідає одне з провідних місць у світовій торгівлі. До того ж ріпак належить до кормових культур із використанням у зеленому конвеєрі, є сировиною для виробництва вітамінного борошна, шроту, макухи. Треба зазначити, що в будь-якому разі завжди порівняно високі ціни на ріпакове насіння і можливість одержувати у ріпаківництві солідні грошові суми з розрахунку на гектар роблять його одним із найрентабельніших видів сільськогосподарської продукції [6, с. 12].

Згідно з різними оцінками, потенційні можливості України у вирощуванні ріпаку становлять близько 3 млн га за середньої врожайності 30 ц/га. За іншими оцінками, раціональною в Україні може бути частка посівів ріпаку у загальній посівній площі на рівні 11% (3,5 млн га) [1, с. 94]. За умови відведення в Україні під ріпак 10% ріллі, що технологічно цілком можливо, і досягнення урожайності 25 ц/га, що також реально, можна щорічно виробляти до 8,5 млн т ріпаку [2, с. 55].

Площа збирання ріпаку в Україні у 2011 р. становила 833 тис. га, або на 3% менше порівняно з 2010 р. Але у структурі посівних площ питома вага ріпаку із 0 % у 1990 р. зросла до 3,1% у 2011 р. [3, с. 43]. За середньої урожайності на рівні 17,3 ц/га, що на 0,3 ц/га є нижче за рівень 2010 року, обсяг урожаю у 2011 р. становив 1,44 млн т, тобто збільшився на понад 2%. Внаслідок значних втрат у зимовий період обсяги виробництва ріпаку в Україні й надалі зменшуватимуться – площу до збирання ріпаку у 2012 р. планували в обсязі близько 580 тис. га, а за прогнозованої урожайності на рівні 17 ц/га валове виробництво ріпаку очікували на рівні 986 тис. т, або майже на третину менше від обсягу 2011 р.

У структурі посівів ріпаку в Україні переважну площу займає ріпак зимовий – близько 10%. Основні регіони, де вирощуть ріпак, – це Вінницька, Одеська та Хмельницька області, де для цього є найкращі природні умови, хоча його посіви досить масштабні й у інших областях, де в гру входить саме зазначений чинник прибутковості цієї культури. Це однаковою мірою стосується і Львівської області, оскільки тут для вирощування озимого та ярого ріпаку є досить сприятливі природні умови.

Динаміку площ вирощування ріпаку у Львівській області доцільно проаналізувати на тлі загальної динаміки зміни площі сільськогосподарських угідь та їх структури (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка площ сільськогосподарських угідь у Львівській області, тис. га*

Рік	Сільськогосподарські угіддя			У т.ч. рілля		
	усі господарства	с.-г. Підприємства	г-ва населення	усі господарства	с.-г. підприємства	г-ва населення
1990	1283,1	1139,3	143,8	870,4	754,8	115,6
1995	1275,8	863,7	412,1	864,4	635,3	219,1

2000	1274,7	631,9	642,8	823,4	435,3	388,1
2001	1270,6	613,8	656,8	799,7	402,8	396,9
2002	1270,7	565,1	705,6	799,6	362,5	437,1
2003	1270,8	515,7	755,1	799,3	322,1	477,2
2004	1270,2	515,2	755,0	799,1	310,0	489,1
2005	1269,7	472,1	797,6	797,7	278,5	519,2
2006	1268,5	453,4	815,1	797,2	265,4	531,8
2007	1268,1	457,9	810,2	797,4	269,9	527,5
2008	1267,8	468,8	799,0	797,2	278,0	519,2
2009	1266,7	478,6	788,1	796,7	279,8	516,9
2010	1265,5	469,4	796,1	796,4	272,9	523,5
2011	1265,0	463,9	801,1	796,1	267,8	528,3
2011 до 1990, %	98,58	40,71	557,09	91,46	35,47	457
2011 до 2000, %	99,23	73,41	124,62	96,68	61,52	136,12
2011 до 2010, %	99,96	98,82	100,62	99,96	98,13	100,91

*Розраховано автором на основі даних [4, с. 103].

Згідно з даними аналізу результатів розрахунків, представлених у табл. 1, упродовж 1990 - 2011 рр. площа сільськогосподарських угідь загалом практично не змінилася, але при цьому у сільськогосподарських підприємствах вона зменшилася на 60%, а у господарствах населення – у понад 5 разів. Особливо швидкими темпами ці зміни відбувалися у 1990-2000 рр., після чого дещо сповільнилися. Причому якщо у сільськогосподарських підприємствах тенденція цих змін мала виражений прямолінійний характер, то у господарствах населення площа сільськогосподарських угідь зростала до 2007 року, після чого вона мала тенденцію до зменшення впродовж 2008-2010 рр., а у 2010 році вона знову зросла. Практично аналогічні тенденції мали місце й у динаміці площ ріллі (див. табл. 1).

Відповідні зміни відбулися й у структурі сільськогосподарських угідь у розрізі сільськогосподарських виробників (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка структури площ сільськогосподарських угідь у Львівській області за категоріями господарств, %*

Рік	Сільськогосподарські угіддя			У т.ч. рілля		
	всі госпо-	с.-г. підпри-	г-ва населення	всі господар-	с.-г. підприєм-	г-ва населен-

	дарства	ємства		ство	ства	ня
1990	100,0	88	12	100,0	86	14
1995	100,0	67	33	100,0	73	23
2000	100,0	49	51	100,0	52	48
2001	100,0	48	52	100,0	50	50
2002	100,0	44	56	100,0	45	55
2003	100,0	40	60	100,0	40	60
2004	100,0	40	60	100,0	38	62
2005	100,0	37	63	100,0	34	66
2006	100,0	35	65	100,0	33	67
2007	100,0	36	64	100,0	33	67
2008	100,0	36	64	100,0	34	66
2009	100,0	37	63	100,0	35	65
2010	100,0	37	63	100,0	34	66
2011	100,0	36	64	100,0	33	67
2011 до 1990, в.п.	0,0	-52	52	0,0	-53	53
2011 до 2000, в.п.	0,0	-13	13	0,0	-19	19
2011 до 2010, в.п.	0,0	-1	1	0,0	-1	1

*Розраховано автором на основі даних [4, с. 103].

Дані табл. 2 показують, що загалом за досліджуваний період частка сільськогосподарських підприємств у структурі сільськогосподарських угідь у Львівській області зменшилася на 52 відсоткових пункти і становить лише 36%, хоча за останні роки такий стан практично стабілізувався. За площею ріллі зміни мали майже аналогічний характер, упродовж 2000–2011 рр. частка сільськогосподарських підприємств у структурі її загальної площі зменшувалася дещо швидше, ніж у площі сільськогосподарських угідь загалом, що можна пояснити дещо прискореними темпами скорочення площі ріллі, ніж загальної площі сільськогосподарських угідь у цій категорії господарств за зазначений період (див. табл. 1).

Цікаво, що коли у сільськогосподарських підприємствах у Львівській області різниця між часткою ріллі у структурі сільськогосподарських угідь становить 3-11 відсоткових пунктів (за винятком 2007 року, де вона становить 17 в.п.), то у господарствах населення вона сягає навіть 45 відсоткових пунктів у 2001 році (проти 1-2 в.п. у 1990-2000 рр. за цією категорією господарств) (табл. 3).

При цьому, як видно з даних табл. 3, за досліджуваний період загалом частка ріллі у сільськогосподарських підприємствах зменшилася на 8,5 в.п., а

Таблиця 3

Динаміка частки посівних площ у структурі сільськогосподарських угідь у Львівській області, % *

Рік	Сільськогосподарські підприємства, частка у структурі с.-г. угідь		Господарства населення, частка у структурі с.-г. угідь	
	ріллі	посівних площ	ріллі	посівних площ
1990	66,25	75,00	10,14	9,22
1995	73,55	70,80	25,36	22,11
2000	68,88	60,27	61,41	49,21
2005	58,99	47,74	109,97	75,30
2006	58,53	45,63	117,29	74,85
2007	58,94	41,47	115,19	72,70
2008	59,30	48,80	110,75	68,36
2009	58,46	49,08	108,00	66,27
2010	58,13	47,10	111,52	68,12
2011	57,72	52,29	113,88	69,15
2011 до 1990, в.п.	-8,53	-22,21	103,74	59,93
2011 до 2000, в.п.	-11,16	-9,98	49,47	19,24
2011 до 2010, в.п.	-0,41	-5,19	2,36	1,03

*Розраховано автором на основі даних [4, с. 103,110].

посівних площ – на 22,2 в.п. (різниця – 13,68 в.п.), у господарствах населення частка ріллі збільшилася на 103,74 в.п., а посівних площ – скоротилася на 40 в.п. (різниця – 63,7 в.п.). Тобто у господарствах населення спостерігається тенденція до зниження інтенсивності використання навіть площі ріллі, порівняно з цим явищем у сільськогосподарських підприємствах, причому за 2000-2011 рр. у господарствах населення зазначена різниця за такого самого значення зменшилася до 30 в.п., а у сільськогосподарських підприємствах – до 1 в.п., але вже за іншого значення частка ріллі зменшилася більше, ніж частка посівних площ, що можна вважати загалом явищем, відносно позитивним для розвитку сільського господарства регіону. Характерно, що у Львівській області площа посівів ріпаку практично повністю сконцентрована у сільськогосподарських підприємствах (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка частки посівних площ ріпаку у структурі загальної посівної його площі у Львівській області за категоріями господарств*

Рік	Посівна площа ріпаку, тис. га			Частка посівних площ ріпаку у структурі його загальної посівної площі, %		
	усі господарства	с.-г. підприємства	г-ва населення	усі господарства	с.-г. підприємства	г-ва населення
1990	11,3	11,3	-	100,0	100,0	-
1995	2,9	2,9	-	100,0	100,0	-
2000	17,7	17,7	0	100,0	100,0	0
2005	9,3	9,3	0	100,0	100,0	0
2006	12,3	12,3	0	100,0	100,0	0
2007	15,6	15,6	0	100,0	100,0	0
2008	24,3	24,3	0	100,0	100,0	0
2009	34,3	34,3	0	100,0	100,0	0
2010	43,9	43,9	0	100,0	100,0	0
2011	38,9	38,9	0	100,0	100,0	0
2011 до 1990, тис. га, в.п.	27,6	27,6	-	0,0	0,0	0,0
2011 до 2000, тис. га, в.п.	21,2	21,2	-	0,0	0,0	-
2011 до 2010, тис. га, в.п.	-5	-5	-	0,0	0,0	-

* Розраховано автором на основі даних [4, с. 110-111].

Причому, як свідчать проведені дослідження (табл. 4), така ситуація спостерігається практично за весь період, хоча її динаміка супроводжується тенденцією зменшення площі посіву ріпаку в цих господарствах: за весь досліджуваний період вона зменшилася на 27,6 тис. га, причому це зменшення відбулося здебільшого за 2000-2011 рр. – на 21,2 тис. га та на 5 тис. га за 2010 р. На 2011 рік площа посіву ріпаку у сільськогосподарських підприємствах області становила 38,9 тис. га, що у структурі всієї посівної площі цих господарств займає 16% (табл. 5).

За досліджуваний період частка посівів ріпаку в структурі загальної посівної площі сільськогосподарських підприємств у Львівській області була найвищою у 2010 році (19,85%), що дуже багато з позиції агротехніки, а найнижчою – у 1995 році (0,47%), що очевидно недостатньо.

Таблиця 5

Динаміка частки посівних площ ріпаку у структурі загальної посівної площі у Львівській області за категоріями господарств, %*

Рік	С.-г. підприємства		Господарства населення	
	вся посівна площа	частка посівів ріпаку	усі господарства	частка посівів ріпаку
1990	100,0	1,31	100,0	-
1995	100,0	0,47	100,0	-
2000	100,0	4,49	100,0	0
2005	100,0	4,12	100,0	0
2006	100,0	5,94	100,0	0
2007	100,0	8,21	100,0	0
2008	100,0	10,62	100,0	0
2009	100,0	14,60	100,0	0
2010	100,0	19,85	100,0	0
2011	100,0	16,03	100,0	0
2011 до 1990, в.п.	0,0	14,55	0,0	0
2011 до 2000, в.п.	0,0	11,54	0,0	0
2011 до 2010, в.п.	0,0	-3,82	0,0	0

*Розраховано автором на основі даних [4, с. 110].

У розрізі районів області посівні площі під ріпаком розподілені досить нерівномірно (табл. 6).

Таблиця 6

Питома вага посівів ріпаку у структурі посівних площ господарств усіх категорій у розрізі районів Львівської області*

Район	Рік								
	2000		2005		2010		2011		2011 до 2000, в.п.
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	
Бродівський	0,6	1	3,3	9	2,4	6	2,4	6	5
Буський	1,6	5	0,6	2	2,6	9	1,8	6	1
Городоцький	1,2	3	0,3	1	2,4	10	1,2	4	1

Дрогобицький	0,6	2	0	0	0,5	2	1,2	4	3
Жидачівський	1,1	3	0,4	1	2,2	8	4,3	14	11
Жовківський	1,8	3	0,6	1	0,9	2	2,7	6	3
Золочівський	1,6	4	0,8	2	8,5	21	3,1	7	3
Кам'янка-Бузький	2,2	5	0,4	1	2,8	10	3,5	11	6
Миколаївський	0,6	3	0,5	3	2,1	12	0,4	2	-1
Мостиський	1,0	2	0,1	0	2,9	10	0,3	1	-1
Перемишлянський	1,6	4	0,1	0	0,2	1	0,5	2	-2
Пустомитівський	0,9	2	0,5	1	1,3	4	1,3	4	2
Радехівський	0,6	1	0,2	0	4,0	11	1,3	3	2
Самбірський	0,5	1	0,5	1	3,5	15	4,0	17	16
Сколівський	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сокальський	0,8	1,2	0,8	1,6	6,4	11,9	5,6	10	54
Старосамбірський	0,1	0	0	1	0,1	0	0,1	0	0
Стрийський	0,8	2	0,1	0	1,0	5	4,1	19	17
Турківський	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Яворівський	0,1	0	0,1	0	0,1	0	1,1	4	4
В області загалом	17,7	2,5	9,3	1,6	43,9	8,1	38,9	6,9	11,5

*Розраховано автором на основі даних [5, с. 68-69].

Якщо загалом в області посівна площа ріпаку за 1995-2011 рр. зросла у 2,2 раза, то, наприклад, у Жидачівському районі ця площа зросла за цей же період у 4 рази, у Самбірському – у 8 разів (очевидно, це пов'язано з налагодженням переробки ріпаку в цьому районі на біодизель, що й стимулювало розширення площ під цією культурою в таких масштабах). За аналогічний період найбільше скоротилися посівні площі ріпаку у Перемишлянському районі (у 3 рази). Станом на 2011 рік найбільші площі посіву ріпаку знаходяться у Сокальському (5,6 тис. га), Жидачівському (4,3 тис. га), Стрийському (4,1 тис. га) та Самбірському (4 тис. га) районах Львівської області. А найбільшу питому вагу посіви ріпаку мають у структурі посівних площ цих же районів (відповідно 55 %, 14 %, 19 %, 17 %) (див. табл. 6). Загалом за досліджуваний період спостерігається збільшення посівної площі ріпаку в більшості районів Львівської області, при цьому частка посівів ріпаку у структурі загальної посівної площі в області збільшилась на 11,5 в.п. – з 4,5 у 2000 р. до 38,9% у 2011 р. Така тенденція, зрештою, характерна і для більшості ріпакосійних регіонів усієї України.

Згідно з різними оцінками, потенційні можливості України у вирощуванні ріпаку становлять близько 3 млн га за середньої врожайності 30 ц/га. За іншими оцінками, раціональною в Україні може бути частка посівів ріпаку у загальній посівній площі на рівні 11% (3,5 млн га) [1, с. 94]. За умови відведення в Україні під ріпак 10% ріллі, що технологічно цілком можливо, і досягнення урожайності 25 ц/га, що також реально, можна щорічно виробляти до 8,5 млн т ріпаку [2, с. 55].

Висновки. Масштабне промислове виробництво біодизеля з ріпакової олії як шлях до вирішення досить вагомої частини енергетичної проблеми в Україні можливе лише за умови його гарантованого сировинного забезпечення, що серед інших заходів і напрямів розвитку галузі й підкомплексу передбачає розширення посівних площ під

ріпаком. У Львівській області посіви ріпаку сконцентровані практично лише у сільськогосподарських підприємствах, і їх розмір за 2000–2011 рр. зріс у 2,2 раза – з 17,7 тис. га до 38,9 тис. га, при цьому частка посівів цієї культури за аналогічний період збільшилася на 11,5 в. п. – з 4,5% до 16,0%. В окремих районах ця частка перевищує рекомендовані спеціалістами 10%. Це стосується таких районів, як Жидачівський, Кам'янка-Бузький, Самбірський, Сокальський, Стрийський, де зосереджено понад 55% усіх посівів ріпаку у Львівській області. У семи районах частка цієї культури у структурі посівних площ не перевищує 4%, у двох – ріпак практично взагалі не вирощують і надалі для цього тут перспективи немає, оскільки йдеться про Старосамбірський і Турківський райони. У чотирьох районах – на рівні 6-7%, і власне вони є найближчим у часі резервом для нарощування площ під культурою – йдеться про Бродівський, Буський, Жовківський і Золочівський райони. До того ж треба враховувати існуючі резерви використання ріллі у сільськогосподарських підприємствах – у 2011 році відношення посівних площ до площі ріллі в цьому секторі регіону становило 0,9 проти 0,6 у секторі господарств населення. Отже, за досліджений період у господарствах населення спостерігається тенденція до зниження інтенсивності використання навіть площі ріллі, порівняно із цим явищем у сільськогосподарських підприємствах, причому за 2000-2011 рр. у господарствах населення зазначена різниця за такого самого значення зменшилася до 30 в.п., а в сільськогосподарських підприємствах – до 1 в.п., але вже за іншого значення частка ріллі зменшилася більше, ніж частка посівних площ, що для розвитку сільського господарства регіону можна вважати явищем загалом відносно позитивним. Отож, у Львівській області спостерігаємо тенденцію до скорочення посівних площ під ріпаком, що, очевидно, пов'язано зі зниженням рівня економічної зацікавленості цих господарств у вирощуванні культури, а це може бути цікавим предметом подальших досліджень проблеми розвитку ріпаківництва у зазначеному регіоні.

Бібліографічний список

1. Бугай Б. І. Техніко-економічне обґрунтування будівництва цехів по переробці насіння олійних культур (ріпак) в біодизель в селянських господарствах потужністю 1200 літрів біопалива в добу / Б. І. Бугай // Нетрадиційні і поновлювані джерела енергії як альтернативні первинним джерелам енергії в регіоні : зб. наук. стат. Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів, 2007. – С. 93-98.
2. Редзюк А. Чи є перспектива у використанні ріпакової олії як моторного пального в Україні? / А. Редзюк, В. Рубців, Ю. Гутаревич // Пропозиція. – 1999. – № 5. – С. 55-56.
3. Солов'яненко Н. Використання земельних ресурсів України на сучасному етапі розвитку продуктивних сил / Н. Солов'яненко // Землепорядний вісник. – 2012. – № 7. – С. 41-44.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1 / за ред. С. І. Зимовіної. – Львів : ГУС у Львівській області, 2012. – 368 с.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 2 / за ред. С. І. Зимовіної. – Львів : ГУС у Львівській області, 2012. – 288 с.
6. Чорне золото // The Ukrainian Farmer. – 2012. – № 7. – С. 12.

Дубневич Ю. Динаміка площ вирощування ріпаку у Львівській області

Представлено основні результати дослідження існуючої динаміки та можливих перспектив вирощування ріпаку у Львівській області за рахунок розширення його

посівних площ так, щоб ці процеси мали економічно виважений та екологічно і соціально безпечний характер, що відповідає суті концепції зрівноваженого розвитку.

Ключові слова: ріпак, площа посіву, динаміка.

Dubnevych Ju. Dynamic of rape sowing areas in Lviv district

The main results of investigation of existent dynamic and possible perspectives of rape sowing area due to extension of sowing area in Lviv district in the way of those processes having economically weighted and ecologically and socially safe character in the accordance with the sustainable development conception essence are presented.

Key words: rape, sowing area, dynamic.

Дубневич Ю. Динамика площадей выращивания рапса во Львовской области

Представлены основные результаты исследования существующей динамики и возможных перспектив выращивания рапса во Львовской области за счет расширения его посевных площадей таким образом, чтобы эти процессы имели экономически взвешенный и экологически и социально безопасный характер, что соответствует сущности концепции уравновешенного развития.

Ключевые слова: рапс, посевные площади, динамика.